

پایداری محیط زیست شهری با رویکرد گردشگری (موردپژوهی: محله درکه در منطقه یک کلانشهر تهران)

سید محمد رضازاده (دانش آموخته دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)

m_rezazadeh@sbu.ac.ir

زهره فنی (دانشیار جغرافیای انسانی و آمایش، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران، نویسنده مسئول)

z-fanni@sbu.ac.ir

محمدتقی رضویان (استاد جغرافیای انسانی و آمایش، دانشگاه شهید بهشتی تهران، ایران)

m-razavian@sbu.ac.ir

تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۰۹/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۱۰

صص ۳۹-۶۱

چکیده

هدف این پژوهش تدوین راهبردهایی برای بهبود توسعه پایدار منطقه یک شهر تهران با استفاده از مدل SWOT (برای شناسایی توان ها، ظرفیت ها، پتانسیل های محیط زیست و گردشگری شهری در منطقه وارزیابی کمی و تدوین چشم انداز برای محلات منطقه) است. پژوهش از نوع اکتشافی با ماهیت، توصیفی تحلیلی، توسعه ای است. روش شناسی پژوهش نیز در چارچوب پارادایم توسعه پایدار محیط زیست شهری و رویکرد اجتماع محور با تأکید بر توسعه گردشگری شهری تدوین شده است. برای این منظور، داده ها به روش کتابخانه ای و پیمایشی و مصاحبه با کارشناسان گردآوری و سپس در ماتریس عوامل درونی (IFE) و بیرونی (EFE) به تحلیل اطلاعات پرداخته شده است. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر از میان ساکنین و گردشگران منطقه بویژه محله های درکه و ولنجک به عنوان محلات شاخص، انتخاب و مورد پرسش قرار گرفته است. برای تدوین اولویت بندی نهایی و فعالیت های راهبردی - پایداری از تلفیق نتایج دو مدل مذکور در محدوده مورد مطالعه از مدل ماتریسی SPACE استفاده شده است. یافته های تحقیق نشان می دهد افزایش صمیمیت، روابط همسایگی و حس تعلق ساکنان به محله، استفاده از طبیعت منطقه در جذب گردشگری و همچنین افزایش تمایل ساکنان به سکونت در محله، از پتانسیل های تهیه برنامه های راهبردی برنامه ریزی برای توسعه پایدار گردشگری در منطقه یک تهران به ویژه محله درکه هستند.

کلیدواژه ها: توسعه اجتماع محلی، گردشگری، محیط زیست شهری، محله درکه، منطقه یک شهر تهران.

۱. مقدمه

۱.۱. طرح مسئله

برنامه‌ریزی راهبردی برای محیط زیستی سالم، ایمن و پایداری برای سلامت جمعیت شهر در همه اجتماع‌های شهری مورد توجه است. با توجه به اهداف و ابعاد توسعه و ویژگی‌های جوامع مختلف برای توسعه پایدار محله‌ای به راهکارهایی بر اساس اصول راهبردی محیط زیست و گردشگری با توجه به مشارکت شهروندان پرداخته می‌شود. امروزه وجود محیط زیست سالم و ایمن شهری برای پایداری و بقای یک جمعیت شرط اساسی است و سلامت روحی و جسمی، مستقیماً به کیفیت "محیط-های زیست گوناگون" مربوط می‌شود که عناصرش از خانوار و محل کار تا مقیاس بین‌المللی بر یکدیگر کنش دارند (هاردوی^۱، ۲۰۰۵، ص. ۳۶، ماین و ویلیام^۲، ۱۹۹۴، ص. ۲۵). افت کیفیت محیط زیستی و به تبع آن گردشگری شهری در بسیاری شهرها (به خصوص شهرهای کشورهای در حال توسعه) حاکی از این است که نظام جهانی با روند غربی شدن سبک زندگی، از پایداری دور می‌شود (یوان سی ای دی^۳، ۱۹۹۲، ص. ۱۲۲). همچنین در سال‌های اخیر نگرانی گسترده‌ای برای محیط زیست و گردشگری پدید آمده و حفاظت از آنها یکی از مسائل اصلی مورد بحث در سراسر جهان شده است (آبه^۴، ۲۰۱۰، ص. ۲۶). از سوی دیگر در پایان سده بیستم، رشد شتابان صنعت گردشگری یکی از منابع مهم درآمد و

در عین حال از عوامل مؤثر در تبادلات فرهنگی بین کشورها و به عنوان گسترده‌ترین صنعت خدماتی جهان جایگاه ویژه‌ای دارد. این صنعت شهرها را به عنوان یکی از فضاهای مورد توجه گردشگران متأثر کرده و برای بسیاری از مدیران و مسئولان شهری به صورت بخش اقتصادی با اهمیتی درآمده است (گی^۵، ۱۹۹۰، ص. ۲۲). مسئله‌ای که امروزه فراروی برنامه-ریزان شهری قرار دارد، چگونگی تدوین و اجرای راهبردها و برنامه‌های توسعه پایدار محله‌ای در شهرهاست که با توجه به رشد سریع جمعیت و تمرکز آن در شهرها، مفهوم برنامه‌ریزی راهبردی محیط زیست شهری به عنوان مؤلفه اساسی و تأثیرگذار بر چشم انداز بلندمدت انسانی مطرح شده است (رک. به: صرافی، ۱۳۹۵).

از سوی دیگر مسائل تازه‌ی منطقه مورد مطالعه، چگونگی حفاظت محیط زیست ضمن گردشگری طبیعت محور شهری به عنوان یکی از نیازهای اساسی ساکنین گرفتار زندگی مدرن امروزی است. از نیازهای روزافزون مردم منطقه، امکانات و تجهیز مکان‌های مناسب برای گردشگری و چشم-اندازسازی محیط زیست شهری از طریق برنامه‌های راهبردی، نظارتی و مدیریتی است. از سوی دیگر، با رشد جمعیت و ساخت و سازهای بی‌برنامه به دلیل سوءاستفاده سودجویان در منطقه، حفظ و پایداری محیط زیست و اکوسیستم طبیعی و به تبع، گردشگری در آن تضعیف شده است (طرح راهبردی-ساختاری جامع شهر تهران، ۱۳۹۰، ص. ۹۸).

1. Hardoy
2. main & William
3. UNCED
4. Abe

همگام با دگرگونی‌های گسترده بشری، توجه و تأکید برنامه‌ریزی و مدیریت شهرها، بیش از هر زمان دیگر بر سطوح پایین‌تر و ابعاد ملموس زندگی شهری معطوف شده است (فریدمن^۱، ۲۰۱۵، ص ۵۰). از این رو روش نوین برنامه‌ریزی مدیریت شهری با تأکید بر اجتماعات محلی را می‌توان بخش ناگسستنی از مسأله تمرکززدایی در سال‌های اخیر دانست (فنی، ۱۳۹۲، ص ۳۶). از سال ۱۳۹۰ برنامه مدیریت محله-ای به طور رسمی و فراگیر در همه محله‌های شهر تهران اجرا شد. هدف از اجرای آن جلب مشارکت معنادار مردمی و تمرکز زدایی از فعالیت‌های شهرداری و راهبردهای فرهنگی، امنیتی، توسعه‌ای و محیطی بوده است تا فعالیت‌ها به دست خود مردم انجام گیرند (غفاری، ۱۳۹۴، ص ۸). بررسی وضعیت عملکرد این برنامه نشان می‌دهد که مدیریت محله عمدتاً نهادی اجرایی است که در قالب شش کارگروه با راهبری مدیریت محله، تلاش می‌کند مصوبات شورای عالی و هیئت امنا را پیگیری نماید. از اینرو میزان مشارکت این نهاد در مدیریت شهری با توجه به اینکه پیگیری‌کننده مطالبات و نظرات هیئت امنا در سطح اجرایی است، بالاتر از سطح شوراهای عالی ارزیابی می‌شود (کلانتری، ۱۳۹۱، ص ۱۱). بر این اساس هدف این پژوهش تدوین راهبردهایی برای بهبود توسعه پایدار منطقه یک شهر تهران با استفاده از مدل SWOT است و سؤال اصلی پژوهش این است که برنامه‌ریزی راهبردی محیط زیست شهری با تأکید بر گردشگری پایدار، چگونه

می‌تواند به توسعه پایدار محله‌ای در منطقه یک کلانشهر تهران کمک کند؟

۲.۱. پیشینه پژوهش و مبانی نظری

ودمن و میرنچوا^۲ (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان "کیفیت شهری پایدار در شهر در حال ظهور از دوحه"، به بررسی کیفیت پایداری شهری در شهر دوحه پرداخته‌اند. این پژوهش به دنبال معرفی یک چارچوب و نحوه بررسی کیفیت پایداری زندگی شهری به منظور روشن شدن چالش‌ها و محدودیت در زمینه برنامه‌ریزی برای پایداری می‌باشد. پس از معرفی چارچوب اساسی به عنوان یک مدل، ابعاد سه گانه پایداری-بهره‌وری زیست محیطی، رشد اقتصادی و عدالت اجتماعی-در رابطه با کیفیت‌های شهری مورد نیاز برای تولید آنها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. وجه تمایز: بررسی کیفیت پایداری محیط زیست شهری با مدل ماتریسی درونی و بیرونی.

آنا تورس-دلگا و همکاران^۳ (۲۰۱۴) با پژوهشی با عنوان "استفاده از شاخص‌های محیط زیست و توسعه گردشگری پایدار: یک بررسی"، پس از مرور ادبیات موضوع به برخی از نتایج به شرح زیر رسیده‌اند: شاخص پایداری به طور گسترده‌ای در برنامه‌ریزی گردشگری و محیط زیست شهری به تصویب رسیده و مدیریت و نوع شاخص بسته به هدف و زیربنای مطالعه انتخاب شده است. ولی چالش اصلی در این زمینه غلبه بر دستورالعمل استراتژیک سیاسی و طرح نظری از شاخص‌ها و رسیدن به برنامه‌های

2. Florian Wiedmann, Velina Mirincheva

3. AnnaTorres-Delgado, Jarkko Saarinen

1. Friedman

راسخی و همکاران (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان "اثر گردشگری بر محیط زیست، مطالعه موردی برای کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته منتخب" به نقش صنعت گردشگری به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل افزایش فعالیت‌های اقتصادی در جهان پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد تأثیر گردشگری بر محیط زیست کشورهای توسعه یافته مثبت در حالی که این اثر در کشورهای در حال توسعه منفی است. وجه تمایز: بررسی تلفیقی پژوهش حاضر به موضوع محیط زیست شهری و گردشگری منطقه‌ای و محله-ای در کشور ایران.

آل محمد و همکاران (۱۳۹۵)، در تحقیقی با عنوان "درآمدی بر ارزیابی راهبردی محیط زیستی و کاربرد آن در نظام برنامه‌ریزی کشور" به نظام برنامه-ریزی توسعه کشور ایران و مسائل و موانع محیط زیست کشور پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد تبیین جایگاه فرآیند ارزیابی راهبردی محیط زیستی در نظام برنامه‌ریزی توسعه کشور می‌تواند در تقویت و تضمین پیوستگی سلسله‌مراتب تصمیم‌گیری، تعیین شکاف‌های نظام برنامه‌ریزی، افزایش شفافیت، یکپارچگی و پشتیبانی از فرآیند برنامه‌ریزی راهبردی و جلوگیری از دوباره کاری و نگرش بخشی موثر باشد. وجه تمایز: ارزیابی پایداری محیط زیست شهری با اولویت‌بندی راهبردهای مهم با نگاه گردشگری شهری محله‌ای.

۱.۲.۱. برنامه‌ریزی محله محور

برنامه‌ریزی محله‌ای با در نظر گرفتن نظر ساکنان، صاحبان مشاغل و سایر ذینفعان، در مورد پیشرفت‌ها و اقداماتی که می‌خواهند در محله اتفاق افتد، تصمیم-

عملی برای توسعه پایدار محیط زیست شهری و گردشگری است. در نهایت با تأکید بر نوآوری و انتقال دانش در این زمینه راهگشای پایداری را نشان داده‌اند. وجه تمایز: پرداختن به موضوع شاخص‌های توسعه گردشگری بومی محله‌ای و ارزیابی راهبردهایی برای توسعه پایدار در محدوده.

کار و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان "مردم بومی و گردشگری، چالش‌ها و فرصت‌ها برای گردشگری پایدار"، به مجموعه‌ای از مسائل مربوط به گردشگری بومی پایدار پرداخته‌اند. محققان نتیجه گرفته‌اند که خدمات به گردشگران باید در جریان اصلی مدیریت و گردشگری بومی ارائه شود و این عوامل باید به عنوان عوامل اصلی و هدایت‌کننده با گردشگری باشند. وجه تمایز: پرداختن به چالش‌ها و فرصت‌های محیط زیست شهری و راهبردهای پایداری با رویکرد محله‌ای و استفاده از مدل ماتریسی.

منابع داخلی

حبیبی و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان "ارزیابی پایداری گردشگری در اماکن تاریخی فرهنگی با استفاده از مدل جاپای بوم‌شناختی (مطالعه موردی: خانه کرد، شهر سنندج)" به ارزیابی سطح پایداری با مدل جاپای بوم‌شناختی پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد میزان جاپای بوم‌شناختی گردشگری در سال ۱۳۹۱ برابر با ۱۷/۸۳/۳۹ هکتار جهانی بوده است. وجه تمایز: امکان سنجی پایداری محیط زیست شهری با رویکرد گردشگری محله‌ای.

مورد نظر وابسته است (میرابزاده ، ۱۳۸۵ ، ص. ۲۲).

شهرها معمولاً جاذبه‌های متنوع و بزرگی شامل موزه‌ها، بناهای یادبود، تئاترها، استادیوم‌های ورزشی، پارک‌ها، شهربازی، مراکز خرید، مناطقی با معماری تاریخی و مکان‌هایی مربوط به حوادث مهم با افراد مشهور دارند که گردشگران بسیاری را جذب می‌کند (آریلی^۴، ۱۹۸۶، ص. ۳۵). «گردشگری شهری، کنش متقابل گردشگران - میزبان و تولید فضای گردشگری پیرامون سفر به مناطق شهری با انگیزه‌های متفاوت و بازدید از جاذبه‌ها و استفاده از تسهیلات و خدمات مربوط به گردشگری است که آثار متفاوتی را در فضای شهری برجای می‌نهد» (آی شوورس^۵، ۱۹۸۹، ص. ۹).

گردشگری و محیط زیست شهری به طور متقابل به یکدیگر وابسته‌اند و چنانکه با هم سازگار باشند و به افت کیفیت محیط زیست نیانجامد، عامل اساسی در دستیابی به توسعه پایدار به حساب می‌آید. در صورتی که فعالیت‌های گردشگری به خوبی برنامه‌ریزی شده، مدیریت و اجرا شوند، می‌تواند آثار محیطی مهمی در داشته باشد. از آنجا که ساکنین محلی و به خصوص جوانان شاهد توجه و علاقه گردشگران به مسائل حفاظت محیط زیست منطقه هستند، دست اندرکاران گردشگری شهری نیز سطح آگاهی در مورد این مسائل را ارتقاء می‌بخشند (ر.ک. به: زنجریان، ۱۳۹۶).

گیری می‌کند (تونسند^۱، ۲۰۱۵، ص. ۱۱). یکی از مسائل مهم و اساسی در برنامه‌ریزی اجتماع محلی درک نیاز و توانمندی‌هایی است که در سطح محله ضرورت اقدام را توجیه می‌کند یا به عبارتی ظرفیت جامعه محلی، زمان و مکان اجرای راهبرد توسعه اقتصاد را تعیین می‌کند (مک کال^۲، ۲۰۱۲، ص. ۴۲). در برنامه‌ریزی محله مینا، براساس اجتماعات محله-ای، مشارکت مردمی در معنای واقعی آن هدف قرار گرفته و شعار " برنامه‌ریزی به وسیله مردم نه برای مردم " آرمان این نگرش در برنامه‌ریزی شهری است (فنی، ۱۳۹۲، ص. ۳۶. حاجی پور، ۱۳۸۵، ص. ۳۷). مدیریت محله‌ای عبارت از برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی عوامل و منافع برای پاسخگویی به نیازهای ساکنان محله است (تیمور نژاد، ۱۳۹۲، عسگری آزاد، ۱۳۹۵). درواقع رویکرد مدیریت محله را می‌توان به عنوان ارائه همه خدمات کاربردی محله و مشکلات محلی در سطح وسیع‌تری دانست (پوور^۳، ۲۰۱۳، ص. ۱۱).

۱. ۲. ۲. محیط زیست و تأثیرات محیطی

گردشگری شهری

محیط زیست شهری به عنوان رکن اصلی جریان گردشگری شهری محسوب می‌شود که در تبلور فضایی برای جذب گردشگر نقش مهمی ایفا می‌کند؛ از این رو محیط زیست شهری و گردشگری به طور متقابل به هم وابسته هستند. محیط زیست شهری بسیاری از جاذبه‌ها را شکل می‌دهد و در پیشبرد توسعه گردشگری به کیفیت محیط زیست شهری

1. Townsend
2. Macall
3. Power

4. O'Reilly
5. A shworth

۱. ۲. ۳. رویکرد برنامه‌ریزی محیطی و

آثار گردشگری پایدار

بعد محیط زیست گردشگری، مجموعه‌ای از تغییراتی است که به دلیل حضور گردشگران در محیط زیست طبیعی جامعه میزبان بوجود می‌آید. رشد گردشگری محیط زیست مبین آن است که سازمان‌ها و گروه‌های حافظ طبیعت در اموری چون نظارت، پیشبرد و حتی انجام فعالیت‌ها با تأکید بر حفظ و ارتقای محیط زیست و به ویژه در کشورهای در حال توسعه فعال تر شده‌اند (ر.ک. به: مایکل هال، ۱۳۹۴، ص. ۳۷). احترام به محیط زیست و حفظ آن یک فرهنگ است و فرهنگ نیز آگاهی از شخصیت خود به عنوان یک موجود متفکر و آگاهی او از روابطش با دیگران و محیط طبیعی است (تومه، ۱۳۹۴، ص. ۹). در صنعت گردشگری، محیط زیست (طبیعی و مصنوعی) نه تنها بستر فعالیت‌ها، بلکه جاذبه نیز هست و ارتباط متعاملی بین محیط و عملکرد گردشگری به وجود می‌آورد که طیف گوناگونی از اثرات اقتصادی، اجتماعی و مدیریتی را تشکیل می‌دهد (بمانیان، ۱۳۹۵، ص. ۱۱). بنابراین توریسم پایدار نیازهای گردشگرهای زمان حال و جوامع میزبان را برآورده می‌کند و در عین حال فرصت‌ها را برای آینده گسترش و منابع را به گونه‌ای مورد استفاده قرار می‌دهد که همزمان با حفظ ارزش‌های فرهنگی، فرآیندهای اکولوژیکی، تنوع زیستی و سیستم‌های پشتیبان حیات، به نیازهای اقتصادی، اجتماعی و زیبایی شناختی پاسخ داده می‌شود (بالاگور^۱، ۲۰۱۲، ص. ۱۲). از سویی دیگر با توجه

به اینکه محیط زیست یکی از ارکان اصلی توسعه پایدار و عدالت محیطی است، در صورت تخریب و بهره برداری بی‌رویه از سوی انسان، مانع تحقق توسعه پایدار خواهد بود (موحد، ۱۳۹۶ به نقل از گراسیموف، ۱۳۹۴).

۲. روش شناسی پژوهش

۲. ۱. روش پژوهش

روش پژوهش در شناخت و بررسی ظرفیت‌ها، توان‌ها و پتانسیل‌های محیط زیست و گردشگری شهری برای تهیه برنامه‌های راهبردی و توسعه محیط زیست شهری، از نوع اکتشافی (به دلیل جدید بودن موضوع و تلفیق دو روش توصیفی - تحلیلی و میدانی) و از لحاظ محتوا و ماهیت، پژوهشی پهنانگر و توسعه‌ای است. روش شناسی پژوهش، در چارچوب پارادایم توسعه پایدار شهری و رویکرد اجتماع محور با تأکید بر توسعه گردشگری پایدار شهری تدوین شده است. روش پژوهش در شناخت و بررسی ظرفیت‌ها، توان‌ها و پتانسیل‌های محیط زیست و گردشگری شهری برای تهیه برنامه‌های راهبردی و توسعه محیط زیست شهری، از نوع اکتشافی (به دلیل جدید بودن موضوع و تلفیق دو روش توصیفی - تحلیلی و میدانی) و از لحاظ محتوا و ماهیت، پژوهشی پهنانگر و توسعه‌ای است.

گردآوری اطلاعات بر اساس مبانی نظری، پارادایم و رویکرد پژوهش انجام و داده‌های مورد نیاز تحقیق به دو صورت گردآوری شده است: اول روش کتابخانه‌ای شامل مطالعه اسناد، تهیه داده‌ها و آمارها از سازمان‌های متعدد، بررسی‌های اینترنتی و مطالعه پایگاه‌های مختلف داده‌ها، پایان‌نامه‌ها و کتب علمی،

گزارش ها و طرح های سازمان ها، تهیه نقشه هایی از محیط زیست شهری برای شناسایی ظرفیت ها و توان های گسترده منطقه. دوم روش میدانی شامل مصاحبه با واحدهای تحلیل (ساکنین محلات منطقه یک کلانشهر تهران بویژه محله درکه)، گردشگران داخلی و خارجی در منطقه، مشاهده موضوعات در محدوده سکونتگاهی و طبیعی منطقه و نیز عکس- برداری، آمارگیری تعداد شاغلین فعال در بخش محیط زیست و گردشگری شهری، مصاحبه با ساکنان محلات، گردشگران و نیز متخصصین موضوع پژوهش.

اساساً جامعه آماری پژوهش حاضر را همه ساکنان منطقه یک کلانشهر تهران تشکیل می دهد که در سطح کلان ویژگی ها، ظرفیت ها و توان های محیط زیست شهری ساکنین منطقه یک و در سطح خرد، ویژگی های تاریخی، طبیعی، انسانی ساکنین محلات منطقه یک کلانشهر تهران بررسی شده است. کل جامعه آماری منطقه یک کلانشهر تهران براساس آخرین نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، ۴۳۹۴۶۷ هزار نفر جمعیت بوده (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) که بر اساس فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر از میان ساکنین و گردشگران محله های منطقه بویژه درکه و ولنجک به عنوان محلات شاخص انتخاب و مورد پرسش قرار گرفته است.

همچنین از مدل SWOT برای شناسایی توان ها، ظرفیت ها، پتانسیل های محیط زیست و گردشگری شهری در منطقه و ارزیابی کمی و تدوین چشم انداز برای محلات منطقه استفاده شده است. برای تدوین اولویت بندی نهایی و فعالیت های راهبردی - پایداری

در محدوده مورد مطالعه از مدل ماتریسی SPACE^۱ استفاده شده است. هدف از این پژوهش تدوین راهبردهایی برای بهبود توسعه محله ای بویژه در درکه، با تاکید بر توسعه و گردشگری پایدار شهری با استفاده تلفیقی از مدل های SWOT و SPACE است. برای این منظور داده ها به روش کتابخانه ای و پیمایشی و مصاحبه با کارشناسان و مسئولین مربوطه گردآوری و سپس در ماتریس عوامل درونی (IFE) و بیرونی (EFE) تجزیه و تحلیل شده اند.

در ضرورت انجام این پژوهش می توان چنین تحلیل کرد که شناسایی زمینه ها و برنامه های حفاظت محیط زیست شهری، می تواند مانع از تخریب بیشتر محیط های طبیعی شهر متاثر از فعالیت های گردشگری شود. همچنین برنامه ریزی برای توسعه و پایداری از طریق اجرای برنامه های راهبردی محیط زیستی و گردشگری شهری در این پهنه، موجب حفظ ارزش های محیطی، اکولوژیکی، جذب گردشگر، توسعه اجتماع محوری و اثرات مطلوب آن ها در منطقه خواهد داشت.

۲.۲. قلمرو جغرافیایی پژوهش

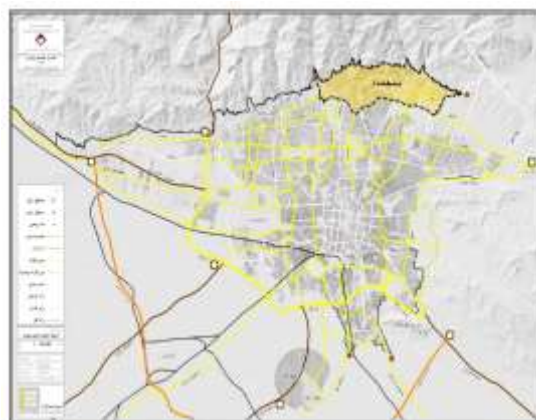
شهر تهران در کوهپایه های جنوبی البرز مرکزی با وسعتی برابر با ۷۱۶/۸۹ کیلومتر مربع، تقریباً ۴ درصد کل وسعت کشور را دربرمی گیرد (طرح راهبردی ساختاری جامع شهر تهران، ۱۳۹۰، ص. ۱۵) (شکل ۱).

سیمای محیطی منطقه یک کلانشهر تهران، این منطقه به دلیل محیط زیست کوهستانی شرایط اکولوژیکی بسیار آسیب‌پذیری دارد و اهمیت این پهنه از نظر گردشگری برای کلانشهر تهران و آسیب‌پذیری آن در برابر دخالت‌های انسانی، شرایط ویژه‌ای برای این منطقه شهر تهران پیش‌آورده است. به نظر می‌رسد آلودگی آب رودخانه‌ها، یکی از پیامدهای محیط‌زیستی فعالیت‌های گردشگری در این منطقه است (طرح راهبردی ساختاری جامع شهر تهران، ۱۳۹۰، ص. ۱۷).

۳. یافته‌های پژوهش

برای یافتن پاسخ‌هایی برای سوال اصلی پژوهش، جداول عوامل، چگونگی و تحلیل تاثیرگذاری آنها بر کارکردهای گردشگری در قالب مراحل زیر با مدل SWOT و به صورت استراتژی‌هایی در قالب تلفیق دو مدل فوق به شکل مدل ماتریسی SPACE انجام گرفته است:

در ادامه به ارزیابی مدل SWOT در زمینه تهیه برنامه‌های راهبردهای محیط‌زیستی و گردشگری طبق جداول ۱ الی ۴ در منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه پرداخته می‌شود:

شکل ۱. محدوده و محورهای سازمان فضایی شهر تهران و موقعیت منطقه یک، مأخذ: (اطلس تهران^۱، ۲۰۱۷، ص. ۸۸)

استان تهران براساس تقسیمات کشوری در پایان سال ۱۳۹۵ دارای ۱۴ شهرستان، ۲۹ بخش، ۴۲ شهر و ۶۳ دهستان بوده است. منطقه یک تهران از قدیمی‌ترین مناطق شهر در حال حاضر با مرز قانونی و ابلاغ‌شده از شمال به مرز مصوب شورای شهر، از جنوب به بزرگراه‌های مدرس، صدر، چمران و بابائی، از شرق به جاده لشگرک، و از غرب به رودخانه درکه منتهی شده است. از مهم‌ترین مراکز فرهنگی این منطقه، فرهنگسرای نیاوران، نگارخانه جماران و فرهنگسرای ملل هستند. همچنین کاخ موزه‌های سعد آباد، ملت، نیاوران، امامزاده صالح و گورستان ظهیرالدوله تجریش نیز در این منطقه قرار دارند. این منطقه در حال حاضر دارای ۱۰ ناحیه و ۲۶ محله است و جمعیت آن براساس سرشماری سال ۱۳۹۵، ۴۳۹۴۶۷ نفر (۱۴۱/۴۲۶ خانوار، ۲۱۶/۰۱۱ مرد، ۲۲۳/۴۵۶ نفر زن) می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). با توجه به گزارش مطالعات توسعه شهری از نوع

جدول ۱. ارزیابی عوامل درونی (IFE) از نوع نقاط قوت و ضعف (S & W)

امتیاز وزنی	درجه بندی	وزن	نقاط قوت (S)
۰/۰۸	۳	۰/۰۴	۱) وجود اماکن مذهبی تاثیرگذار در چشم انداز محله درکه و منطقه یک کلانشهر تهران
۰/۳۲	۴	۰/۰۸	۲) صمیمیت و روابط همسایگی بالا (حس تعلق به مکان و رابطه بین انسان و محیط زیست) در محله
۰/۱۰	۳	۰/۰۵	۳) درصد بالای میزان مالکیت مسکونی در چشم انداز منطقه و محله درکه
۰/۲۱	۳	۰/۰۷	۴) بالا بودن میزان تمایل به ادامه سکونت در منطقه و محله درکه
۰/۲۱	۳	۰/۰۷	۵) بافت دارای هویت و وجود آثار تاریخی در محیط زیست منطقه و محله درکه
۰/۳۲	۴	۰/۰۸	۶) وجود پیوند های اجتماعی
۰/۲۱	۳	۰/۰۷	۷) پیاده مداری در جایی که مسکن، فضای سبز، تجاری، مساجد و مکان های تجمع اجتماعی یکپارچه شده اند
۰/۱۸	۳	۰/۰۹	۸) داشتن طبیعت چشم نواز منطقه یک درکلانشهر تهران
امتیاز وزنی	درجه بندی	وزن	نقاط ضعف (W)
۰/۲۴	۲	۰/۰۸	۱) وجود معابر تنگ و باریک
۰/۲۱	۲	۰/۰۷	۲) نبود پارکینگ عمومی کافی برای گردشگران
۰/۰۴	۱	۰/۰۴	۳) نبود جایگاه CNG
۰/۲۱	۲	۰/۰۷	۴) حمل و نقل عمومی نامناسب در منطقه و محله درکه
۰/۱۰	۲	۰/۰۵	۵) فرسودگی فضاهای باز عمومی
۰/۰۴	۱	۰/۰۴	۶) عدم اجرای طرح تفکیک زباله
۰/۱۸	۲	۰/۰۶	۷) ساخت و ساز های غیر مجاز و آلودگی های صوتی
۰/۰۸	۲	۰/۰۴	۸) نبود سینما و فرهنگسرا
۲/۷۳	-	۱	جمع
-	۲/۵	-	میانگین
*	۰/۱۵۶	-	انحراف معیار

* شایان ذکر است که جمع کل وزن امتیازات عوامل داخلی ۱ و امتیاز وزنی جهت تعیین موقعیت مدل سوات ۲/۷۳ بوده است. عدد

۲/۷۳ مجموع نمره نهایی امتیاز های وزنی به منظور تعیین موقعیت جدول ماتریس ارزیابی عوامل داخلی می باشد. مأخذ: (یافته های پژوهش

: ۱۳۹۷)

یعنی صمیمیت و روابط همسایگی بالا و وجود پیوندهای اجتماعی مهمترین نقاط قوت منطقه می- باشند.

نتایج حاصل از اولویت بندی نقاط قوت، ضعف، فرصت ها و تهدیدها و همچنین ارزیابی حاصل از ماتریس ارزیابی عوامل درونی و بیرونی نشان می دهد که در گروه نقاط قوت S2 و S6

جدول ۲. ارزیابی عوامل بیرونی (EFE) از نوع نقاط فرصت و تهدید (T & O)

امتیاز وزنی	درجه بندی	وزن	نقاط فرصت (O)
۰/۲۸	۴	۰/۰۷	۱) حس تعلق ساکنان به محل سکونتشان در منطقه (حس تعلق به مکان و رابطه بین انسان و محیط زیست)
۰/۳۲	۴	۰/۰۸	۲) ایفای نقش مثبت نهادهای مردمی در برنامه ریزی و مدیریت محله درکه
۰/۰۸	۲	۰/۰۴	۳) دسترسی آسان به خیابان های اصلی شهر
۰/۲۴	۳	۰/۰۸	۴) وجود تعداد بالای گردشگر در منطقه و محله درکه
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	۵) وجود مراکز خدماتی و رفاهی در منطقه و محله درکه
۰/۱۲	۲	۰/۰۶	۶) ایجاد گردشگاه ها و تفرجگاه های فرا منطقه ای
۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۷) کاهش آلودگی های صوتی و ترافیک در صورت تحقق طرح مترو
۰/۰۷	۱	۰/۰۷	۸) آلودگی سایر نقاط تهران و جاذبه های طبیعی و انسانی زیاد منطقه یک کلانشهر تهران
امتیاز وزنی	درجه بندی	وزن	نقاط تهدید (T)
۰/۲۴	۳	۰/۰۸	۱) اختلاط مرزهای منطقه ۲ با ۱ و ایجاد ناکارآمدی در تحقق طرح های شهری
۰/۲۴	۳	۰/۰۸	۲) آلودگی های زیست محیطی ناشی از تعداد زیاد گردشگران در منطقه و محله درکه
۰/۱۵	۳	۰/۰۵	۳) آمد و شد زیاد وسایل نقلیه در درون بافت
۰/۱۰	۲	۰/۰۵	۴) دخالت سازمان های متعدد در موضوع گردشگری و افزایش ناهماهنگی
۰/۲۱	۳	۰/۰۷	۵) تفاوت فرهنگی جامعه ی محلی با گردشگران در منطقه و محله درکه
۰/۱۸	۳	۰/۰۶	۶) گسترش محدوده منطقه به نقاط مرتفع خارج از محدوده قانونی
۰/۲۱	۳	۰/۰۷	۷) ناکارآمد بودن شبکه ارتباطی در تسهیل عبور و مرور به خصوص در مواقع افزایش گردشگران
۰/۱۲	۲	۰/۰۶	۸) کاهش زیبایی چشم انداز های طبیعی در مجاورت زباله های پراکنده
۲/۶۷	-	۱	جمع
-	۲/۵	-	میانگین
-	۰/۱۵۶	-	انحراف معیار

* شایان ذکر است که جمع کل وزن امتیازات عوامل داخلی ۱ و امتیاز وزنی جهت تعیین موقعیت مدل سوات ۲/۶۷ بوده است .

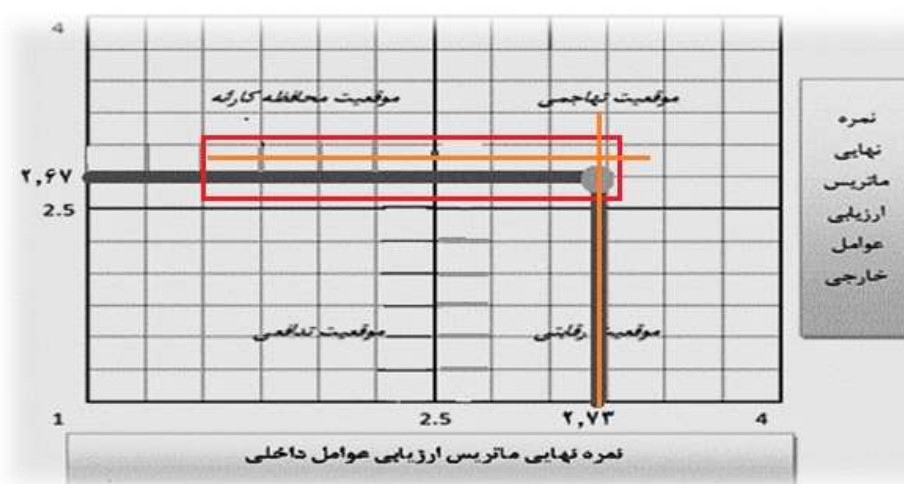
عدد ۲/۶۷ مجموع نمره نهایی امتیاز های وزنی به منظور تعیین موقعیت جدول ماتریس ارزیابی عوامل بیرونی می باشد (یافته های نگارندگان : ۱۳۹۷).

محله T1 و T2 یعنی اختلاط مرزهای منطقه ۲ با منطقه ۱ و ایجاد ناکارآمدی در تحقق طرح های شهری و آلودگی های زیست محیطی ناشی از تعداد زیاد گردشگران مهمترین نقاط تهدید منطقه و به ویژه محله درکه شناخته شده اند.

نتایج حاصل از اولویت بندی نقاط ضعف W1 یعنی وجود معابر تنگ و باریک مهمترین نقطه ی ضعف منطقه شناخته شد. در گروه نقاط فرصت O2 یعنی ایفای نقش مثبت نهادهای مردمی در برنامه ریزی و مدیریت منطقه مهمترین فرصت برای منطقه شناخته شد. در پایان، در گروه نقاط تهدید

عوامل خارجی در محور عمودی جای گرفته و تقاطع این دو ماتریس، نشانگر وضعیت توسعه محله در که در شکل شماره ۲ است.

۳.۱. ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی برای ارزیابی کلی وضعیت توسعه محله در که با توجه به ارزیابی عوامل داخلی و خارجی از ماتریس عوامل داخلی و خارجی استفاده شده است. ضریب نهایی عوامل داخلی در محور افقی و ضریب نهایی

شکل ۲. موقعیت استراتژیک توسعه محله در که، مأخذ: (یافته‌های پژوهش: ۱۳۹۷).

نتایج حاصل از اولویت‌بندی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها و همچنین ارزیابی حاصل از ماتریس ارزیابی عوامل درونی و بیرونی نشان می‌دهد که محله نسبت به عوامل خارجی در وضعیت موقعیت تهاجمی قرار دارد. بنابراین در گروه نقاط قوت S2 و S6 یعنی صمیمیت و روابط همسایگی بالا و وجود پیوندهای اجتماعی مهمترین نقاط قوت منطقه می‌باشند. همچنین در گروه نقاط ضعف W1 یعنی وجود معابر تنگ و باریک مهمترین نقطه ضعف منطقه شناخته شد. در گروه نقاط فرصت O2 یعنی ایفای نقش مثبت نهادهای مردمی در برنامه‌ریزی و مدیریت منطقه مهمترین فرصت برای منطقه شناخته

همان‌گونه که در شکل شماره ۲ نشان داده شده است، وضعیت توسعه محله در که در منطقه یک در موقعیتی قرار دارد که باید وضعیت شرایط موجود تقویت نماید؛ بدین معنی که باید نقاط قوت خود را افزایش دهد. اما با توجه به فرصت‌های پیش‌رو، روند حرکتی باید به سوی بهره‌گیری از فرصت‌ها و در عین حال کاهش یا مقابله با تهدیدها باشد. بنابراین می‌توان گفت راهبردهایی که انتخاب می‌شوند بیشتر راهبردهای تهاجمی هستند. همچنین محدوده گروه دوم راهبردهای استراتژیکی که با رنگ قرمز نشان داده شده است از نوع موقعیت محافظه‌کارانه می‌باشند.

شد و محله نسبت به عوامل خارجی در وضعیت و موقعیت تهاجمی قرار دارد و در آخر در گروه نقاط تهدید محله T1 و T2 یعنی اختلاط مرزهای منطقه ۲ با منطقه ۱ و ایجاد ناکارآمدی در تحقق طرح‌های شهری و آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از تعداد زیاد گردشگران مهمترین نقاط تهدید منطقه و به‌ویژه محله درکه شناخته شده‌اند.

۳.۲. تدوین راهبردهای مدل سوات

تدوین راهبردها، براساس ترکیب چهار عامل دخیل در مدل برنامه‌ریزی راهبردی صورت می‌گیرد که البته در جریان عمل، برخی از راهبردها با یکدیگر هم‌پوشانی داشته، یا به طور همزمان و هماهنگ با یکدیگر به اجرا درمی‌آیند. در واقع، بر حسب

وضعیت مورد مطالعه، چهار دسته راهبرد را که از نظر درجه کنشگری متفاوت هستند، می‌توان تدوین کرد: راهبردهای SO (راهبردهای تهاجمی): با بهره‌گیری از قوت‌ها، درصدد بهره‌برداری از فرصت‌ها است.

راهبردهای ST (راهبردهای تنوع): برای دوری از تهدیدها، از نقاط قوت استفاده میکند.

راهبردهای WO (راهبردهای بازنگری): با بهره‌جستن از فرصت‌ها، نقاط ضعف را کاهش می‌دهد. راهبردهای WT (راهبردهای تدافعی): نقاط ضعف را کاهش و از تهدیدها دوری می‌کند (پوراحمد، ۱۳۹۲).

جدول ۳. راهبردهای SWOT در منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه

راهبردهای SO
SO ₁ : با افزایش صمیمیت و روابط همسایگی بالا (رابطه بین انسان و محیط زیست) می‌توان حس تعلق ساکنان به منطقه و محله درکه را افزایش داد.
SO ₂ : پیوند های اجتماعی مستحکم ساکنان محلات و منطقه می‌تواند به ایفای نقش مثبت نهادهای مردمی در برنامه ریزی و مدیریت منطقه محله منجر شود.
SO ₃ : با استفاده از طبیعت زیبای این منطقه می‌توان در راستای جذب گردشگر و رونق اقتصادی محله گام برداشت.
SO ₄ : دسترسی آسان ساکنان به خیابان های اصلی شهر باعث افزایش تمایل ساکنان به سکونت در منطقه یک و محله درکه می‌شود.
SO ₅ : با شناساندن آثار تاریخی محلات منطقه هویت محله‌ای و منطقه‌ای افزایش یافته و باعث جذب گردشگر می‌شود.

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷)

جدول ۴. راهبردهای SWOT در منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه

راهبردهای WO
WO ₁ : ایجاد پارکینگ عمومی مناسب در محلات منطقه برای جذب بیشتر گردشگران.
WO ₂ : بهبود خیابان ها و معابر تنگ برای کاهش ترافیک و دسترسی سریعتر به خیابان های اصلی شهر.
WO ₃ : استفاده از مشارکت مردم و نهادهای مردمی و مذهبی در اجرای طرح تفکیک زباله.
WO ₄ : رونق مراکز خدماتی و رفاهی با ایجاد مراکز ماند سینما و فرهنگسرا و همچنین ایجاد جایگاه CNG.
WO ₅ : ایجاد طرح حمل و نقل عمومی مناسب برای رسیدن منطقه و برخی محلات به ویژه محله درکه به جایگاه گردشگری فرا منطقه ای

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷)

جدول ۵. راهبردهای SWOT در منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه

راهبردهای ST
ST ₁ : افزایش مشارکت نهادهای مردمی برای جلوگیری از آلودگی‌های محیط زیستی و کاهش زباله‌های تولیدی در منطقه محله درکه.
ST ₂ : جلوگیری از ورود اتومبیل به درون بافت محله به منظور گسترش و ترویج فرهنگ پیاده‌روی در منطقه و محله درکه .
ST ₃ : افزایش آگاهی مردم در مورد مشارکت مدنی از طریق نهادهای مردمی و مذهبی و برگزاری جلسات مشاوره‌ای.
ST ₄ : ایجاد بسترهایی به منظور حفظ فرهنگ بومی ساکنان و احترام متقابل گردشگران با بومیان و بالعکس در منطقه و محله درکه .
ST ₅ : ایجاد هماهنگی بین سازمان‌ها برای گسترش صنعت گردشگری منطقه و حفظ هویت تاریخی بافت منطقه و محله درکه .

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷)

جدول ۶. راهبردهای SWOT در منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه

راهبردهای WT
WT ₁ : تعریض نمودن معابر تنگ برای تسهیل رفت و آمد مردم و گردشگران.
WT ₂ : بهره گیری از فضاهای عمومی و افزایش مشارکت ساکنین منطقه در تصمیم گیری ها و پیوند کالبدی - فضایی برای کاهش آلودگی های زیست محیطی در منطقه و محله درکه .
WT ₃ : جلوگیری از رشد ساخت و ساز های غیر مجاز و گسترش منطقه به نقاط مرتفع.
WT ₄ : اجرای طرح تفکیک زباله به منظور کاهش زباله های تولیدی و افزایش زیبایی بصری در منطقه و محله درکه.
WT ₅ : کاهش تردد وسایل نقلیه به درون بافت با ایجاد پارکینگ های عمومی در برخی محلات و منطقه به ویژه محله درکه .

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷)

پایدار محله‌ای زندگی مردم در محلات منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه می‌باشند. همچنین برای تدوین اولویت‌بندی نهایی و فعالیت‌های راهبردی - پایداری از طریق نتایج مدل SWOT در محدوده مورد مطالعه از مدل ماتریسی SPACE استفاده می‌شود. نتایج حاصل به شرح زیر می‌باشند :

به طور کلی یافته‌های تحقیق حاکی از صمیمیت و روابط همسایگی بالا و افزایش حس تعلق ساکنان به منطقه، استفاده از طبیعت زیبای این منطقه در راستای جذب گردشگر، دسترسی آسان ساکنان به خیابان‌های اصلی شهر، پیوندهای اجتماعی مستحکم ساکنان منطقه و همچنین افزایش تمایل ساکنان به سکونت در محلات منطقه به عنوان اولویت‌های برنامه‌ریزی و به تبع آن راهبردهایی جهت توسعه

جدول ۷. ماتریس نهایی شماره ۱ تجزیه و تحلیل عوامل استراتژیک (SFAS) و انتخاب راهبرد " وجود مشارکت گسترده در کاهش تنش ها میان فعالیت های انسانی و سلامت محیط زیست "

تحلیل راهبردهای پایداری	نوع برنامه ریزی و تحلیل راهبردها			نمره نهایی استراتژی	رتبه نهایی استراتژی	وزن نهایی استراتژی	عوامل نهایی استراتژیک
	مدت کوتاه مدت	مدت میان مدت بلند	مدت				
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۰۸	۲	۰/۰۴	(۱) وجود اماکن مذهبی در منطقه
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۳۲	۴	۰/۰۸	(۲) صمیمیت و روابط همسایگی بالا
راهبرد (WO) : محافظه کارانه یا بازنگری با بهره جستن از فرصت ها، نقاط ضعف در منطقه یک کلانشهر تهران را کاهش می دهد.	★	—	—	۰/۱۰	۲	۰/۰۵	(۳) درصد بالای میزان مالکیت مسکونی در منطقه
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۲۱	۳	۰/۰۷	(۴) بالا بودن میزان تمایل به ادامه سکونت در منطقه
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۲۱	۳	۰/۰۷	(۵) بافت دارای هویت و وجود آثار تاریخی در منطقه
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۳۲	۴	۰/۰۸	(۶) وجود مشارکت گسترده در کاهش تنش ها میان فعالیت های انسانی و سلامت محیط زیست

ادامه جدول ۷

تحلیل راهبردهای پایداری	نوع برنامه ریزی و تحلیل راهبردها			نمره نهایی استراتژی	رتبه نهایی استراتژی	وزن نهایی استراتژی	عوامل نهایی استراتژیک
	مدت کوتاه مدت	مدت میان بلند	مدت بلند مدت				
راهبرد (WO): محافظه کارانه یا بازنگری با بهره جستن از فرصت ها، نقاط ضعف در منطقه یک کلانشهر تهران را کاهش می دهد.	★	—	—	۰/۲۱	۳	۰/۰۷	۷) پیاده مداری در جایی که مسکن، فضای سبز، تجاری، مساجد و مکان های تجمع اجتماعی یکپارچه شده اند
راهبرد (SO): تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۱۸	۲	۰/۰۹	۸) داشتن طبیعت چشم نواز منطقه یک در کلانشهر تهران

راهبردهای (SO) تهاجمی یا بهره برداری: به
شهری و گردشگری شناخته شده ساکنین منطقه یک
عنوان اولویت دارترین عامل پایداری محیط زیست
کلانشهر تهران به ویژه محله درکه شده اند.

جدول ۸. ماتریس نهایی شماره ۲ تجزیه و تحلیل عوامل استراتژیک (SFAS) و انتخاب راهبرد "آلودگی سایر
نقاط تهران و جاذبه های طبیعی و انسانی زیاد به خصوص گردشگری منطقه"

تحلیل راهبردهای پایداری	نوع برنامه ریزی و تحلیل راهبردها			نمره نهایی استراتژی	رتبه نهایی استراتژی	وزن نهایی استراتژی	عوامل نهایی استراتژیک
	بلند مدت	مدت میان	مدت کوتاه				
راهبرد (SO): تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۲۸	۴	۰/۰۷	۱) حس تعلق ساکنان به محل سکونتشان در منطقه
راهبرد (SO): تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصدد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۳۲	۴	۰/۰۸	۲) ایفای نقش مثبت نهادهای مردمی در برنامه ریزی و مدیریت محله

ادامه جدول ۸

تحلیل راهبردهای پایداری	نوع برنامه ریزی و تحلیل راهبردها			نمره نهایی استراتژی	رتبه نهایی استراتژی	وزن نهایی استراتژی	عوامل نهایی استراتژیک
	بلند مدت	میان مدت	کوتاه مدت				
راهبرد (WT) : تدافعی یا جلوگیری نقاط ضعف را کاهش و از تهدیدها در منطقه یک کلانشهر تهران دوری می کند	★	—	—	۰/۰۸	۲	۰/۰۴	۳) دسترسی آسان به خیابان های اصلی شهر
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۲۴	۳	۰/۰۸	۴) وجود تعداد بالای گردشگر در منطقه و محلات
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۰۶	۲	۰/۰۳	۵) وجود مراکز خدماتی و رفاهی در منطقه و محلات
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۱۲	۲	۰/۰۶	۶) ایجاد گردشگاه ها و تفرجگاه های فرا منطقه ای
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره برداری با بهره گیری از قوت ها، درصد بهره برداری از فرصت ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۷) کاهش آلودگی های صوتی و ترافیک در صورت تحقق طرح مترو
راهبرد (WT) : تدافعی یا جلوگیری نقاط ضعف را کاهش و از تهدیدها در منطقه یک کلانشهر تهران دوری می کند	—	★	—	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	۸) آلودگی سایر نقاط تهران و جاذبه های طبیعی و انسانی زیاد به خصوص گردشگری منطقه

راهبردهای (SO) تهاجمی یا بهره برداری: به عنوان اولویت دارترین عامل پایداری محیط زیست
 شهری و گردشگری شناخته شده ساکنین منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه شده‌اند.

جدول ۹. ماتریس نهایی شماره ۳ تجزیه و تحلیل عوامل استراتژیک (SFAS) و انتخاب راهبرد "آلودگی‌های محیطی ناشی از فعالیت های ناپایدار گردشگری در منطقه و محلات"

عوامل نهایی استراتژیک	وزن نهایی استراتژی	رتبه نهایی استراتژی	نمره نهایی استراتژی	نوع برنامه ریزی و تحلیل راهبردها		
				کوتاه مدت	میان مدت	بلند مدت
(۱) اختلاط مرزهای منطقه با او ایجاد ناکارآمدی در تحقق طرح های شهری	۰/۰۶	۳	۰/۱۸	★	—	—
(۲) آلودگی های زیست محیطی ناشی از فعالیت های ناپایدار گردشگران در منطقه و محلات	۰/۰۸	۳	۰/۲۴	—	★	—
(۳) آمد و شد زیاد وسایل نقلیه در درون بافت	۰/۰۷	۳	۰/۲۱	—	★	—
(۴) دخالت سازمان های متعدد در موضوع گردشگری	۰/۰۵	۲	۰/۱۰	★	—	—
(۵) تفاوت فرهنگی جامعه ی محلی با گردشگران در منطقه	۰/۰۷	۳	۰/۲۱	★	—	—

ادامه جدول ۹

تحلیل راهبردهای پایداری	نوع برنامه ریزی و تحلیل راهبردها			نمره نهایی استراتژی	رتبه نهایی استراتژی	وزن نهایی استراتژی	عوامل نهایی استراتژیک
	بلند مدت	میان مدت	کوتاه مدت				
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره‌برداری با بهره‌گیری از قوت‌ها، درصدد بهره‌برداری از فرصت‌ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	—	★	—	۰/۱۸	۳	۰/۰۶	۶) گسترش محدوده منطقه به نقاط مرتفع خارج از محدوده قانونی
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره‌برداری با بهره‌گیری از قوت‌ها، درصدد بهره‌برداری از فرصت‌ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	★	—	—	۰/۲۱	۳	۰/۰۷	۷) ناکارآمد بودن شبکه ارتباطی در تسهیل عبور و مرور به خصوص در مواقع افزایش گردشگران
راهبرد (SO) : تهاجمی یا بهره‌برداری با بهره‌گیری از قوت‌ها، درصدد بهره‌برداری از فرصت‌ها در منطقه یک کلانشهر تهران است.	—	—	★	۰/۱۲	۲	۰/۰۶	۸) کاهش زیبایی چشم انداز های طبیعی در مجاورت زیله های پراکنده

راهبردهای (SO) تهاجمی یا بهره‌برداری: به عنوان مهمترین اولویت‌های پایداری محیط زیست شهری و گردشگری از نظر ساکنین منطقه یک کلانشهر تهران به ویژه محله درکه انتخاب شده‌اند.

۴. نتیجه گیری و پیشنهادها

به طور کلی مدیریت و برنامه‌ریزی شهری از سطح خرد (محله) آغاز می‌شود تا زمینه را برای توانمندسازی شهروندان و جلب مشارکت واقعی آنها مهیا سازد، لذا توجه به پایداری محلی ضروری است. این پژوهش، وضع موجود منطقه یک کلانشهر تهران را مطالعه و پس از شناسایی نقاط قوت،

ضعف، فرصت و تهدیدها، در نهایت زمینه‌های مناسب تهیه برنامه راهبردهای برای رسیدن به پایداری شهری محله‌ای را طراحی کرده است. هدف این پژوهش تدوین راهبردهایی برای بهبود توسعه پایدار منطقه یک شهر تهران با استفاده از مدل SWOT (برای شناسایی توان‌ها، ظرفیت‌ها، پتانسیل‌های محیط زیست و گردشگری شهری در منطقه) و ارزیابی کمی و تدوین چشم انداز برای محلات منطقه) است. آب و هوای مناسب و وجود جاذبه‌های طبیعی و انسانی گوناگون در منطقه یک شهر تهران، از قابلیت‌های جذب بالای گردشگری آن به شمار

می‌رود. این جاذبه‌های فراوان گردشگری در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی، سبب بروز مسائل و تبعات آن بر محیط زیست منطقه مورد مطالعه شده است.

با توجه به تحلیل یافته‌ها استراتژی مناسب برای دستیابی به پایداری منطقه یک، راهبرد تهاجمی انتخاب شد. بدین معنی که باید نقاط قوت موجود تقویت شده و از فرصت‌ها برای بهبود وضعیت محله استفاده شود. در گروه نقاط قوت S_2 با درجه بندی ۴ و S_6 نیز با درجه بندی ۴ (صمیمیت و روابط همسایگی بالا و وجود پیوندهای اجتماعی با نمره نهایی استراتژی ۰/۳۲) مهم‌ترین نقاط قوت منطقه هستند. در گروه نقاط فرصت O_2 با درجه بندی ۴ (ایفای نقش مثبت نهادهای مردمی در برنامه‌ریزی و مدیریت محله با نمره نهایی استراتژی ۰/۳۲) مهم‌ترین نقطه فرصت منطقه است. در گروه نقاط ضعف W_1 با درجه بندی ۲ (وجود معابر تنگ و باریک با نمره نهایی استراتژی ۰/۲۴) مهم‌ترین ضعف و در گروه نقاط تهدید T_1 و T_2 هر دو با درجه بندی ۳ (اختلاط مرزهای منطقه ۲ با منطقه ۱ با نمره نهایی استراتژی ۰/۱۸) و ایجاد ناکارآمدی در تحقق طرح‌های شهری و آلودگی‌های محیطی ناشی از تعداد زیاد گردشگران با نمره نهایی استراتژی ۰/۲۴) مهم‌ترین نقاط تهدید شناخته شده‌اند. از یک سو یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد افزایش صمیمیت و روابط همسایگی و حس تعلق ساکنان به محله (روابط بین انسان و محیط)، پیوندهای اجتماعی مستحکم ساکنان محله درکه، استفاده از طبیعت زیبای منطقه در جذب گردشگر، دسترسی آسان ساکنان به خیابان‌های اصلی شهر و همچنین افزایش تمایل ساکنان به سکونت در

محله درکه از زمینه‌های مناسب تهیه برنامه‌های راهبردی برنامه‌ریزی برای توسعه پایدار گردشگری و توسعه پایدار محله‌ای در منطقه یک کلانشهر تهران هستند. مقایسه یافته‌های پژوهش پیشین نشان می‌دهد که امکان سنجی پایداری محیط زیست شهری و گردشگری به صورت جامع و یکپارچه در این پژوهش صورت گرفته است و همچنین تلفیقی از مدل‌های SWOT جهت انتخاب بهترین راهبرد صورت گرفته است و نگاه شهری محله‌ای به موضوع محیط زیست در برنامه‌ریزی توسعه کشور بخشی‌نگر بوده و از بعد ارزیابی مدل ماتریسی درونی و بیرونی با رویکرد پایداری محله‌ای تبیین شده‌اند. همچنین نوآوری و تازگی موضوع پژوهش این است که ابتدا بر برنامه‌ریزی نامتمرکز، برای مردم و با مردم تاکید دارد و هدف اصلی چنین رویکردی، زمینه‌سازی توسعه پایدار محله‌ای از طریق معیارها و راهبردهای مناسب است. دوم تاکید بر پایداری محله‌ای از طریق پایداری گردشگری طبیعت‌محور که از محورهای نوین در تحقق توسعه پایدار شهری است. از سوی دیگر با توجه به حفظ محیط زیست و گردشگری پایدار موارد زیر می‌تواند به عنوان پیشنهاد ارائه گردد:

- جلب مشارکت نیروهای بومی و محلی با حمایت شهرداری منطقه در جهت پایداری و توسعه این مناطق به ویژه درکه؛ تهیه طرح‌هایی در راستای پویا ساختن و فعال سازی مستمر گردشگری پایدار و حفاظت محیط زیست منطقه؛

- ایجاد کمپ‌های حفاظت محیط زیست و اداره آن‌ها توسط مأمورین سازمان محیط زیست شهری؛
  - پرداخت ورودی به مناطق گردشگری و هزینه درآمدهای بدست آمده برای حفظ پایداری محیط زیست منطقه؛
  - تهیه طرح‌های توسعه محلات گردشگری به ویژه محلات ولنجک، درکه و دربند؛
  - بهبود ساختار تصمیم‌گیری و مدیریتی و استفاده از نیروهای بومی و محلی و جلب مشارکت مردم در جهت حفظ محیط زیست شهری.
- بنابراین واکاوی‌ها و یافته‌ها نشان می‌دهند، مدیریت شهری تهران، برای مدیریت راهبردی شهر، با ضعف و تهدیدهای عمده‌ای روبروست و همچنین قوت‌ها و فرصت‌هایی هم در دسترس دارد (رهنما و خاکپور، ۱۳۹۱، ص. ۱۹۵). همچنین راهکارها و پیشنهادات کاربردی پژوهش برای راهنمای مدیریت کلانشهر تهران بویژه برای منطقه یک آن، در ایجاد ساختارهای مناسب مدیریت شهری، پایداری محیط زیست و گردشگری، به شرح زیر هستند:
- بازننگری / مهندسی مجدد سازمان مدیریت محیط زیست کشور در جهت ظرفیت‌سازی برای مناسبات جهانی به همراه برقراری حکمروایی مطلوب^۱ با تاکید بر مشارکت دربرگیرنده احاد اجتماعات محلی^۲ و دیگر کنشگران در منطقه.
- زمینه‌سازی حضور اثربخش در اتخاذ سیاست-های سطح ملی برای تسهیل مناسبت بین‌المللی با کلانشهرهای جهان، جذب سرمایه خارجی، بهبود امکانات و مقررات گمرکی، تقویت بازار بورس.
  - ضمن توانمندسازی اجتماعات و ظرفیت‌سازی در مدیریت کلانشهر منطقه یک، پیش‌بینی سازوکارهای تعامل و توافق مابین اجتماعات محلی و مدیریت کلانشهری
  - به موازات تلاش برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی، برنامه‌ریزی و اقدام برای ارتقاء و کیفیت زندگی شهروندان در محیط کلانشهری منطقه یک ضروری است همچنین ایجاد تسهیلات و خدمات بالای فراختی و رفاهی به منظور تشویق حضور مدیران، نخبگان و متخصصان.
  - اولویت بخشیدن به توسعه بخش گردشگری خارجی با تاکید بر سرمایه‌گذاری فرهنگی کشور در هویت‌بخشی و زیباسازی‌های کالبدی در منطقه یک کلانشهر تهران.
  - حمایت و توانمندسازی اجتماعات محلی منطقه کلانشهری در جهت تشریک مساعی اداره امور شهری و جلوگیری از حاشیه‌ای شدن در فرآیندهای حضور سرمایه جهانی و نیز ممانعت از سودجویی‌های مخرب زیست-محیطی توسط عوامل غیر بومی.

1. Good Governmance

2. Local Communities

کتابنامه

۱. آل محمد، س، زبردست، ل، صالحی، ا. (۱۳۹۵). درآمدی بر ارزیابی راهبردی محیط زیستی و کاربرد آن در نظام برنامه‌ریزی کشور. فصلنامه علمی پژوهشی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. ۵ (۱۶)، ۲۴-۳۸.
۲. بمانیان، م، محمودی نژاد، ه. (۱۳۹۵). مبانی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری روستایی. تهران: انتشارات هله.
۳. پوراحمد، ا. (۱۳۹۲). اولویت سنجش راهبردهای توسعه گردشگری فرهنگی در منطقه الموت قزوین. پژوهش جغرافیایی انسانی. ۴۵ (۳)، ۱-۲۰.
۴. تومه، ژ. (۱۳۹۴). توسعه فرهنگی و محیط زیست، ترجمه محمود شارع پور، تهران: مرکز پژوهش‌های بنیادی.
۵. تیمور نژاد، ک. (۱۳۹۲). نقش مدیریت محله در جلب مشارکت اجتماعی. فصلنامه مطالعات مدیریت شهری. ۵ (۱۴)، ۱-۱۱.
۶. حاجی پور، خ. (۱۳۸۵). برنامه‌ریزی محله مینا رهیافتی کارآمد در ایجاد مدیریت شهری پایدار. مجله هنرهای زیبا. ۲۶، ۴۶-۳۷.
۷. حبیبی، ک، کاکه‌جوب، آ، عبدی، م. (۱۳۹۴). ارزیابی پایداری گردشگری در اماکن تاریخی- فرهنگی با استفاده از مدل جایای بوم‌شناختی (مطالعه موردی: خانه کرد، شهر سنندج). نشریه گردشگری شهری. ۲ (۲)، ۱-۱۶.
۸. خاکپور، ب، عزت‌الله، ع. (۱۳۸۸). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای (نمونه: کوی سجادیه مشهد). مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۲، ۱-۲۷.
۹. راسخی، س، کریمی، س، محمدی، ث. (۱۳۹۵). اثر گردشگری بر محیط زیست: یک مطالعه موردی برای کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته منتخب، فصلنامه علمی پژوهشی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. ۵ (۱۶)، ۱-۲۴.
۱۰. رضازاده، ر، سلسله، ع. (۱۳۹۱). بررسی رابطه سرمایه‌های اجتماعی و برنامه‌ریزی توسعه محله مینا. مدیریت شهری، ۳۲، ۱۰۰-۸۱.
۱۱. رنجبریان، ب، زاهدی، م. (۱۳۹۶). خدمات صنعت گردشگری. اصفهان: انتشارات چهارباغ.
۱۲. رهنما، م، خاکپور، ب.، صادقی، م. (۱۳۹۱). تحلیل مدیریت استراتژیک در کلانشهر مشهد. نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۱۶ (۴۲)، ۱۹۸-۱۷۳.
۱۳. صرافی، م. (۱۳۹۵). مجموعه جزوات منتشر نشده، درس سازمان‌یابی فضایی شهری، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.
۱۴. طرح راهبردی- ساختاری جامع شهر تهران. (۱۳۹۰). مصوبه شورای عالی شهرسازی، طرح جامع شهر تهران در سال ۱۳۸۶. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی ایران.
۱۵. عسگری آزاد، م. (۱۳۹۵). مدیریت امور محلی مبتنی بر مشارکت شهروندان. تهران: انتشارات آذرخش.
۱۶. غفاری، غ. (۱۳۹۴). مدیریت شهری و مشارکت‌های اجتماعی. تهران: انتشارات تیسرا.
۱۷. فنی، ز، صارمی، ف. (۱۳۹۲). رویکرد توسعه پایدار محله‌ای در کلان شهر تهران، مورد: محله بهار منطقه هفت، زاهدان: فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۱ (۳۰)، ۵۵-۳۶.

۱۸. کاظمیان، غ، مشکینی، ا. (۱۳۹۰). ارزیابی عملکرد مدیریت شهری در پایداری محله‌ای ناحیه دو شهرداری منطقه ۴ تهران (محله های مجیدیه، شمس آباد و کالاد). *نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۸ (۲۱)، ۲۸-۷.
۱۹. کلانتری، ب. (۱۳۹۲). نقش فضاهاى عمومی در شکل گیری شهر شهروند مدار، نمونه موردی: محله یوسف آباد در منطقه ۶ تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین، گروه جغرافیای انسانی و آمایش.
۲۰. گراسیموف، ا. (۱۳۹۴). *انسان، جامعه و محیط زیست*. ترجمه صلاح الدین محلاتی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۲۱. مایکل هال، ک.، جنکینز، ج. (۱۳۹۴). *سیاستگذاری جهانگردی*، ترجمه سیدمحمد اعرابی و داوود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۲. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). *نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵*. تهران: مرکز آمار ایران.
۲۳. موحد، ع. (۱۳۹۶). *گردشگری شهر*. اهواز: نشر دانشگاه چمران.
۲۴. میراب زاده، پ. (۱۳۸۵). *ارزیابی پیامدهای زیست محیطی توسعه توریسم*. فصلنامه محیط زیست، (۲)، ۵۴-۶۲.
25. Abe, K., Higashia, K., & Ishikawa, J. (2010). Eco-labelling, environmental and international Trade. In R. Stern (Ed.), *Issues and options for U.S.-Japan trade policies* (pp. 227-248). Ann Arbor: University of Michigan Press.
26. Ashworth, G. (2014). Urban tourism: An imbalance in tensioning. In C. Cooper (Ed.), *Progress in tourism, recreation and hospitality management* (Vol. 1, pp. 33-54). London: Belhaven.
27. Balaguer, J., & Cantavella-Hoda, M. (2012). Tourism as a long-run economic Growth. *Applied Economics*, 34(7), 877-844.
28. Carr, A., Ruhanen, L., & Whitford, M. (2017). Indigenous peoples and tourism: The challenges and opportunities for sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(8-9), 1067-1079.
29. Florian, W., Ashraf, M. S., & Mirincheva, V. (2015). Sustainable urban qualities in the emerging city of Doha. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 7(1), 62-84.
30. Fridman J. (2015). Toward a non-euclidian mode of planning. *Journal of the American Planning Association*, 59(4), 482-485.
31. Gee, C. Y., Boberg, K. B., Choby, D. J. L., & Markns, J. C. (1990). *Professional travel agency management*. London: Practice Hall.
32. Hardoy, J., & Mitlin, D. (1992). *Environmental problems in third world cities*. London: Earth Scan.
33. MaCall, T. (2012). Institutional design for community economic development models: Issues of opportunity and capacity. *Community Development*, 28(2), 96-108.
34. O'Reilly, A. M. (1986). Tourism carrying capacity: Concept and issues. *Tourism Management*, 7(4), 254-258.
35. Power, A. (2013). *Neighborhood management and the future of urban areas*. Retrieved 26 February, 2019, from http://eprints.lse.ac.uk/6319/1/Neighbourhood_Management_and_the_Future_of_Urban_Areas.pdf.
36. Shoval, N., & Bob Mc Kercher, A. (2012). Hotel location and tourism activity in cities. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1594-1612.

37. Torres-Delgado, A., & Saarinen, J. (2014). Using indicators to assess sustainable tourism development: A review. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 16(1), 31-47.
38. Townsend, L. (2015). *Building great neighborhood: A citizens' guide for neighborhood planning*. Michigan: Michigan State University.
39. UNCED. (1992). The international environmental education programme 1992-1993. *Connect: UNESCO-UNEP Environmental Education Newsletter*, XVII(2), 1-8.